

Proszocialitás és nevelés

Az állati és emberi viselkedés megismerésének gyorsan növekvő eredményei fokozatosan az állatok és az ember érthetetlen, értelmezhetetlen segítő, altruisztikus magatartására terelték a figyelmet, ami a hatvanas években elméleti problémává érlelődött. A probléma megoldását célzó erőfeszítéseknek köszönhetően született meg a szociobiológia. A proszociális magatartás, viselkedés kutatása a szociálpszichológia, a személyiségpszichológia és az antropológia alapvető témájává vált. A szociális tanulás-elmélet kidolgozása is erre az időszakra esik. E kutatások eredményei érintik az erkölcs és a jog elméleti problémáit. A jelen forrástanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a pedagógia elmélete és gyakorlata szempontjából ezek a fejlemények mit jelentenek, mit ígérnek.

Szociobiológiai alapok

Az állatvilágban sok és sokféle önzetlen, önfeláldozó (altruisztikus) viselkedés figyelhető meg, amelyek nyilvánvalóan öröklött viselkedési mechanizmusok eredményei. Az önzetlen viselkedés a természetből fakadóan csökkenti az önzetlen egyed túlélési és szaporodási esélyeit. Ennek következtében azok az öröklött mechanizmusok, amelyek az önzetlen viselkedés alapjai, a természetes szelekció következtében nem terjedhetnek el, nem maradhatnak fenn a populációban. Az önzetlen viselkedés öröklött mechanizmusainak léte a természetes szelekció klasszikus elméletével nem volt értelmezhető. Ez a probléma azután vált megkerülhetlenné, miután az etológiai kutatások egyértelműen bizonyították, hogy nemcsak az élőlények mint szervezetek öröklöttek, hanem a viselkedésükben is szerepet játszik az öröklés (eltérően a behaviorizmus elméletétől, mely szerint a viselkedés tanult programok alapján valósul meg).

A probléma megoldására tett törekvések az úgynevezett rokonszelekció elméletének kidolgozását eredményezték, mely szerint a rokonok iránti önzetlen viselkedés (a rokonsági fok által meghatározott arányban) azok túlélési és szaporodási esélyeinek növelésével az önzetlenül viselkedő egyed génjeinek, az önzetlen viselkedést szolgáló öröklött mechanizmusok fennmaradását, terjedését is lehetővé teszi. Ezek az eredmények készítették elő

a szociobiológia megszületését, amely *Eduard O. Wilson Sociobiology: The New Synthesis* (Belknap Press, Cambridge) című alapművének megjelenésétől, 1975-től datálható. A *szociobiológia* tárgya a társas (szociális) viselkedés biológiai alapja. A közvetlen előzményeket is figyelembe véve, az alig több mint negyedszázada létező tudományág viharos fejlődése pedagógiai szempontból rendkívül fontos eredményeket kínál. Különösen a humán szociobiológia (magyarul lásd *Berecki Tamás A génektől a kultúráig* című könyvét, Cserépfalvi, 1992).

A szociobiológia témájával kapcsolatban ebben az írásban csak az önzetlen viselkedés biológiai alapjairól feltárt eredményekkel foglalkozunk. Ezen belül is pedagógiai szempontból elsősorban az érdekel bennünket, hogy

a) melyek az ember szociális viselkedésének öröklött komponensei, ezeknek

b) mik a funkciói, és az, hogy

c) ezek az öröklött komponensek mennyire adaptívak, vagyis a szociális közeg, a nevelés által milyen mértékben befolyásolhatók. A megértés szempontjából az is alapvető jelentőségű, hogy

d) a biológiai evolúció eredményeként hogyan jöttek létre a szociális viselkedés öröklött komponensei, de a nevelés lehetőségeit és feladatait ezek a sok évszázad, évezred, talán évmilliók alatt lezajló folyamatok nem befolyásolják. Ezért a szociális viselkedés biológiai alapjainak evolúcióját leíró elméletről a továbbiakban nem lesz szó.

1. Mielőtt a fentiekre rátérnék, célszerű a szociobiológia eredményei alapján az önzésről (az egoizmusról) és az önzetlenségről (az altruizmusról) kialakult szemléletmódot összefoglalni. Az önzést és az önzetlenséget az ember évezredek óta egymással szemben álló, az önzést negatív, az önzetlenséget pozitív viselkedésnek minősíti.

Biológiai értelemben az önzés az egyén túlélését, életminőségét, fejlődését szolgálja. Vagyis a saját érdek érvényesítésére készítő motívumok és a megvalósítás képességei egzisztenciális jelentőségűek. Ezek nélkül az egyének elpusztulnának, következésképpen a faj is kipusztulna. Az önzetlenség (a mások érdekeinek érvényesülését lehetővé tevő, segítő motívumok és képességek) az utód, a család, a fajtárs, a csoport és végső soron a faj túlélését, életminőségét, fejlődését szolgálja. Biológiai értelemben vett önzetlenség nélkül a faj nem létezhet, következésképpen annak egyedei sem létezhetnek. A szociobiológia eredményei megerősítik azt a régi felismerést, mely szerint az

önzés és az önzetlenség nem egymással szemben álló, egymást kizáró, hanem egymást feltételező kategóriák.

Mind az önzés, mind az önzetlenség előnyös, hasznos, jó, ha egymást kiegészítik, egymással egyensúlyban vannak. Ezzel szemben az önzés is és az önzetlenség is hátrányos, káros, rossz, ha az önzés vagy

az önzetlenség érvényesülését háttérbe szorítva közülük az egyik túlsúlyra jut, meghatározóvá válik. Egyensúlyi helyzetben az önzetlenség is önzés, illetve az önzés is önzetlenség.

2. Az állatvilágban az önzés és az önzetlenség egyensúlyát túlnyomóan öröklött viselkedési komponensek valósítják meg.

Az önzést és az önzetlenséget az ember évezredek óta egymással szemben álló, az önzést negatív, az önzetlenséget pozitív viselkedésnek minősíti.

Biológiai értelemben az önzés az egyén túlélését, életminőségét, fejlődését szolgálja.

Vagyis a saját érdek érvényesítésére készítő motívumok és a megvalósítás képességei egzisztenciális jelentőségűek. Ezek nélkül az egyének elpusztulnának, következésképpen a faj is kipusztulna. Az önzetlenség (a mások érdekeinek érvényesülését lehetővé tevő, segítő motívumok és képességek) az utód, a család, a fajtárs, a csoport és végső soron a faj túlélését, életminőségét, fejlődését szolgálja. Biológiai értelemben vett önzetlenség nélkül a faj nem létezhet, következésképpen annak egyedei sem létezhetnek.

Vegyük észre, hogy tudatosan többes számban beszélünk az öröklött szociális viselkedési komponensekről, mechanizmusokról. Ugyanis a szociobiológia viharos sikerei kezdetben túláltalánosító törekvéseket tápláltak. Például fölmerült a gondolat, hogy az önzetlen magatartás az „önzetlenség génjének”, öröklött programnak köszönhető. Hasonlóképpen értelmezték az önzést is. Mind ez ideig azonban nem sikerült bizonyítani, hogy az önzésnek és az önzetlenségnek valamilyen általános öröklött alapja lenne. Az „önzés” is és az „önzetlenség” is emberi általánosítás, amely az öröklött motívumok, mechanizmusok meghatározott készleteit jelöli. A szociális viselkedés-

ben e készletek megfelelő komponensei aktiválódnak. A magasabb rendű állatfajok esetében az öröklött készletek tanult motívumokkal, szokásokkal egészülnek ki. Mivel nem egy-egy program az önző, illetve az önzetlen viselkedés öröklött alapja, hanem egy-egy meghatározott készlet, ennél fogva a szociális viselkedés az aktuális

külső/belső feltételeknek megfelelően alkalmazkodhat, a tanult komponensek pedig tovább növelik az adaptivitást.

Az adaptivitás előnyeinek azonban ára van: aktuálisan, illetve a tanulásnak köszönhetően viszonylag tartósan fölborulhat az önzetlen és az önző viselkedés öröklött egyensúlya. Különösen érvényes ez az emberre, akinek az egyes öröklött komponensei is nyitottak, adaptívak, és a tanulással szerzett komponenseknek rendkívül nagy lehet a szerepük.

3. Az emberben több tucat öröklött komponens képezi a szociális viselkedés alapját. Ezek lényeges jellemzője, hogy nyitottak és adaptívak. Maga a készlet is nyitott, mert tanulással tetszés szerint gyarapítható. A szociális viselkedés öröklött komponenskészleteiben központi szerepet játszanak az érzelmi kommunikáció mechanizmusai. A többi öröklött szociális komponens túlnyomó többsége hajlam (sajátos motívum), amihez nincsen mereven hozzárendelve meghatározott kivitelezési mód. A szociális viselkedés kivitelezése a feltételektől és a tanult szokásoktól, készségektől függően nagyon sokféle lehet. (A néhány öröklött kivitelező mechanizmus — mint például a szopási reflex — pedagógiai szempontból kevésbé fontos, ezért a továbbiakban csak az érzelmi kommunikációról és a szociális hajlamokról lesz szó. Egy másik forrástanulmányban majd sor kerül a szociális képességekre mint a szociális viselkedés szervezőire is.)

A humán etológia, illetve a szociobiológia két tucatnál több *szociális hajlamot* ismer (párképző, gondozási, kötődési, rangsorképző, csoporthoz tartozási, területvédő, birtoklási hajlam és hasonlók). A szociális hajlamoknak mintegy a fele önzetlennek nevezhető viselkedésre készlet. A kutatások távol állnak a teljes készlet feltárásától, az egyes szociális hajlamok funkcióinak és működésének, továbbá a nyitottság, az adaptivitás lehetőségeinek, valamint az individuális eltéréseknek a feltárásától, de amit már ma is kínálnak, az pedagógiai szempontból lényeges szemléletváltási lehetőséget ígér. Ebben a tanulmányban az a cél, hogy az önzetlen viselkedés-

re készítető szociális hajlamok néhány példáján szemléltessük a nevelés lehetőségeit és feladatait. (A fontosabb szociális hajlamok pedagógiai jelentőségét majd további tanulmányokban ismertetjük.)

Az önzetlen viselkedés legkézenfekvőbb megnyilvánulása az *utódgondozás*, ami az állatvilágban egyértelműen meghatározott öröklött motívumok, kulcsingerek és kivitelező mechanizmusok alapján valósul meg. Az utódgondozás általában különböző komponensek készlete. Például az anya tápláló, védő, tisztogató, utódfelismerő, kötődési mechanizmusai. Ezek egy része nyitott program. Például az utódfelismerés az utód hangja vagy más tartós sajátos hangja alapján imprintinggel zárja a nyitott felismerő mechanizmust, aminek köszönhetően a szülő a saját utódot minden más utód között képes felismerni. Az emberben is számos öröklött komponens szolgálja az utódgondozást. Például a csecsemő testének sajátos arányai kulcsingerként gondozási készletet váltanak ki. Az emberben azonban a gondozási komponensek nyitottak és adaptívak: viselkedési hajlamok. A táplálás, a tisztán tartás és minden más gondozási feladat kivitelezése nagyon sokféle módon valósulhat meg.

Ennek a nyitottságnak az önzés dominánssá válásával súlyos negatív következményei vannak. A gondozási készlet más aktuális készletekkel, megfontolások alapján elfojtható, a csecsemő elhagyható, megölhető (az állatvilágban az újszülött elhagyása, elpusztítása genetikailag értelmezhető). Az utódgondozás nem pusztán önzetlenség, nem önfeláldozás, hanem a legmélyebb önérdék is. A saját csecsemő gondozásának felszámolása (elhagyás, elpusztítás) a legkínzóbb élmény, életfogytig tartó pszichés „büntetés”. Ugyanakkor az utód léte, gondozása, nevelése minden nehézségért kárpótló örömforrás.

A gondozási hajlam nyitottságának, adaptivitásának káros következményei csak megfelelő szocializációval, neveléssel csökkenthetők. Az öröklött gondozási komponenseket olyan tanult motívumokkal (pozitív attitűdökkel és meggyőződésekkel), olyan belátásokat eredményező ismer-

reték megtanításával szükséges megerősíteni, amelyek hozzájárulhatnak a genetikai nyitottságból, adaptivitásból fakadó veszélyek csökkentéséhez, a gondozás és a nevelés eredményességéhez.

Ismételten előforduló tragédia, hogy az úszni nem tudó fiatal fuldokló testvére után ugrik és mindketten meghalnak. Mi készíteti az embert ilyen értelmetlen önfeláldozásra? Ez a példa élesen belevilágít az *érzelmi kommunikáció* működésébe. A probléma *Darwin* erről szóló könyve óta ismert, de csak a nyolcvanas évek második felében kibontakozó kutatások alapján vált nyilvánvalóvá, hogy az érzelmi kommunikáció a szociális viselkedés alapvető jelentőségű öröklött alapja. Az érzelmek öröklött beidegződések révén arcunkon, testtartásunkban, hanghordozásunkban kifejeződnek. Ezek felismerését öröklött felismerő mechanizmusok végzik, amelyek a felismerthez hasonló érzelmeket aktiválnak. Ez az érzelmi rezonancia, involválódás készítet a segítségre. Még az ilyenfajta legtisztább önzetlenségről is kimutatták, hogy önzésnek is tekinthető. Ugyanis az érzelmi kommunikáció révén a vevő félben is veszélyérzet keletkezik, amitől a szervezet úgy tud leggyorsabban megszabadulni, ha a veszélyhelyzetből segíti kiszabadítani a veszélyérzetet közvetítő félt.

Az érzelmi kommunikáció komponenseinek készlete több tucatot tesz ki, amelyek nyitottak és adaptívak. Attól függően, hogy milyen érzelmi közegben él a gyermek, a gyakrabban közvetített érzelmek „bejáratódnak”, tanult motívumokkal, szokásokkal egészülnek ki, megerősödnek. Agresszív, félelmet keltő közegben a gyerekek érzelmi élete is ilyené válik. Szeretetteljes, segítőkész érzelmi közegben az ilyen érzelmek válnak meghatározókká. A sivár, közömbös érzelmi közeg pedig érzéketlenséget eredményezhet (a hospitalizáció alapvető oka az érzelmi kommunikáció csaknem teljes hiánya).

Talán további részletezés nélkül is nyilvánvaló, hogy milyen sokat nyerhet a nevelés, ha felhasználja az érzelmi kommunikációval kapcsolatos kutatások gyarapodó eredményeit.

Utolsó példánk a *kötődési hajlam* legyen. Az elsődleges kötődés (attachment) szilárd személyközi kapcsolat, amely a szülő és az utód között jön létre az öröklött kötődési hajlam, a születés utáni imprinting, illetve tanulás (egyedfelismerő mechanizmus, szokások, attitűdök elsajátítása) eredményeként. A kötődés lényege a védelem, a támasz, a szükség szerinti segítség, továbbá a bizalom és a ragaszkodás, amely a szeretet érzésében nyilvánul meg. A szülő–kisgyermek viszonyban a ragaszkodás kivételével a kötődés egyoldalú: a szülő véd, ő nyújt biztonságot, segítséget, benne bízhat a gyermek. Később fokozatosan növekszik a kölcsönösség. Ma már közismert, hogy a megfelelő, testi kontaktust is feltételező együttélés hiányában a kötődés létrejöttének elmaradása, sőt a nem kielégítő kötődés is súlyos fejlődési zavarokat okoz. A *kölcsönösség* fejlődésének késése (például a közismert majomszeretet: az egyoldalú kötődés megrekedése) az önzés dominanciájának növekedésével, a pszichikus komponensek (attitűdök, meggyőződések, szokások) gyarapodásával, megszilárdulásával jár.

Az eredményes családi nevelés kiinduló feltétele a fenti értelemben megfelelő kötődés léte, kölcsönösség fejlődése.

A személyközi kötődés rokonok, fajtársak között is kialakulhat. Ennek a *másodlagos kötődésnek* (bond) is a kötődési hajlam az alapja, az elsődleges kötődéssel azonosak a jellemzői, de eleve a *kölcsönösségre*, az önzés és önzetlenség egyensúlyára épül. Amíg a szülő–gyermek viszonyban az egyoldalúság, a kölcsönönösség fejlődésének megkésése általában nem jár a kötődés felbomlásával (legalábbis a serdülőkor közepénél korábban), addig a rokoni kötődésben, a szexuális kötődésben, a barátságban a bizalom, a segítség kölcsönösségének tartós és durva sérülése a kötődés fellazulásához, felbomlásához vezet. A kölcsönösség hiánya, megszűnése ugyanis az önzés és önzetlenség egyensúlyának felborulását eredményezi, ennek általánossá válása pedig az egyed és a faj létét veszélyeztetné. A segítség, a bizalom, a ragaszkodás kölcsönössége öröklött hajlamunk. Mivel azon-

ban csak hajlam, az aktuális feltételektől, a tapasztalatoktól, a neveltetéstől függően sérülhet, a személyiség egyoldalúvá – önzővé vagy balekká – alakulhat, torzulhat.

A másodlagos, a kölcsönösségen alapuló kötődés pedagógiai jelentősége kettős. Egyfelől az egymáshoz kötődő személyek egymásra gyakorolt szocializáló hatása rendkívül erős, ezért ki kell dolgozni azokat a módokat, hogyan lehet elősegíteni, hogy neveltjeinknek ne alakulhassanak ki negatív hatású személyekkel kötődései, illetve hogy kiszabaduljanak az ilyen kötődésekből. Másfelől azokat a módokat is ki kell dolgozni, amelyeknek köszönhetően lehetővé válik a kölcsönösség hajlamának gondos, kitarító ápolása, megerősítése, fejlesztése megfelelő szokások, attitűdök, meggyőződések, ismeretek elsajátítása segítségével.

Proszociális viselkedés, magatartás és proszocialitás

Az öröklött szociális komponensek túlsúlyával megvalósuló, döntően szándéktalan viselkedés közege az aktuálisan involvált személyközi kölcsönhatás. Az ember azonban nyitottságának köszönhetően képes hajlamaival ellentétes, valamint a személyes érintettségétől független, személyes kölcsönhatást nélkülöző szándékos szociális viselkedésre is. Például az ember öröklött hajlamával ellentétes a csecsemőgyilkosság, mégis előfordul. Szándékosan kárt okozhat vagy segíthet valaki olyan ember-társainak is, akikkel nem kerül személyes kapcsolatba. Az ember szociális viselkedése öröklött komponenseitől, az elsajátított szociális értékrendtől, az aktuális helyzetből, a szociális közeg tényleges és várható hatásától függően alakul. Az emberi személyiség nagyfokú nyitottsága, adaptivitása a szociális kölcsönhatásokat működtető rendszerek rendkívüli komplexitását feltételezi.

Ezt a komplexitást eddig részenként, szimplifikálva, absztrakt általánosságban sikerült csak megragadni, megismerni. Napjainkban kezd lehetővé válni, hogy az öröklött szociális komponensrendszert, a tanult implicit (tapasztalati) és az explicit szociális értékrendet (az erkölcsöt és a jo-

got) egymást feltételező, egységes rendszerekként kezeljük. Ennek egyik jeles kezdeti eredménye Ervin Staub kétkötetes műve, a *Positive Social Behavior and Morality* (Academic Press New York stb., 1978 és 1979). Ebben a műben a szerző már kísérletet tesz a pozitív viselkedés öröklött alapjainak, a születőben lévő szociobiológia eredményeinek felhasználására, az öröklött komponensek, a pozitív társadalmi értékrendek és az egyén által elsajátított értékrend kölcsönhatásainak feltárására, bemutatására. Ez a törekvés azonban csak lassan érvényesül a személyiség-pszichológusok és különösen a szociálpszichológusok körében. A proszociális viselkedés kutatási eredményeit elemző jelentős tanulmánygyűjtemény szerkesztője, Margaret Clark (*Prosocial Behavior. Sage Publication, Newbury Park*) még 1991-ben is azt állapította meg, hogy a proszociális viselkedéssel kapcsolatos, egyre jobban szerteágazó kutatások tudományágai között a személyiség-pszichológia, a szociálpszichológia, az antropológia, a biológia (az etológia, a szociobiológia), a pszichiátria (valamint a kapcsolat szempontjából az általa említésre sem érdemesített filozófia és etika) terén a kutatások még mindig eléggé egymástól elszigetelten folynak. A különböző megközelítések sokféle új részeredményt kínálnak. Ugyanakkor egyre áttekinthetlenebbé válik a téma, az integrációt a különböző tudományágak sajátos fogalmi, terminológiai rendszere is nehezíti.

A nevelés, a pedagógia számára szinte lehetetlen közvetlenül felhasználni e sokféle tudományág eredményeit a különböző szemléletmódok, fogalmi és terminológiai rendszerek miatt. Bármilyen veszélyes és az egyes tudományágak saját szempontjai szerint kifogásolható is, a pedagógiai kutató nem várhat arra, hogy majd valaha valakik integrálják és készen kínálják a nevelésben hasznosítható eredményeket. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy pedagógiai szempontból összeválogassam és egy áttekinthető értelmezési keretbe rendezzem a hasznosíthatónak ígérkező szemléletmódokat, ismereteket. (Ez nem modellezési, hanem csak gyakorlati célú integrációs szándék.)

1. A szakirodalom első tekintetre szinonimaként használja az altruisztikus, a proszociális, az erkölcsös és a pozitív viselkedés kifejezéseket. Ezek a kifejezések összefüggéseikben egyre inkább sajátos jelentések hordozói. Pedagógiai szempontból célszerű különbséget tenni a szociális viselkedés három fajtája: az altruisztikus, az erkölcsös és a proszociális viselkedés között (a „pozitív viselkedés” túl általános, a nem szociális viselkedés is lehet pozitív).

Az *altruisztikus (önzetlen) viselkedés* mások érdekeit is tekintetbe vevő, azok érvényesülését is lehetővé tevő, elősegítő, aktuálisan involválódó szociális kölcsönhatás. A saját érdeket az egoista, az önző viselkedés képviseli, érvényesíti. Mint láthattuk, ezek egymást feltételezik, a saját és a másik fél érdekét egyaránt figyelembe vevő egyensúly az előnyös, az egyik dominanciája hátrányos.

Az *erkölcsös viselkedés* az adott közösség, társadalom által kialakított szokásoknak, normáknak megfelelő szociális viselkedés. Erkölcstelen a szokások, a normák megszegése. Egy szó-

ban forgó csoport, társadalom szokásai, normái ellentétesek lehetnek más csoportok szokásaival, normáival, ennél fogva a viselkedés csak egy adott csoporton belül minősülhet erkölcsösnek, mely a másik csoport szokásait, normáit esetleg erkölcstelennek ítéli. Továbbá az erkölcsös és az erkölcstelen viselkedés nem csak involválódó lehet, hanem közvetlen kölcsönhatásban valósulhat meg, hanem személytelenül is. Az altruisztikus viselkedés általában erkölcsös, de erkölcstelennek is minősülhet, ha ellentétben áll az erkölcsi szokásokkal, normákkal. Az erkölcsös és az erkölcstelen viselkedés nem feltételezi (mint az önző és önzetlen viselke-

dés), hanem kizárja egymást. Az erkölcsös és erkölcstelen viselkedés tudatos, az állatok csak önző és önzetlen viselkedésre képesek.

A *proszociális viselkedésben* az altruisztikus és az erkölcsös, az antiszociális viselkedésben pedig az egoista és az erkölcstelen viselkedés egyesül. Ez úgy válik lehetővé, hogy a proszociális és az antiszociális viselkedés a specifikus erkölcsi szokásrendszerekből, értékrendekből csak azokat foglalja magában, amelyek a saját és a másik érdekeit egyaránt tekintetbe veszik, mindkét fél létérdekeinek érvényesülését lehetővé teszik, elősegítik. Továbbá

az erkölcsös és erkölcstelen merev ellentétét és a specifikus értékrendek közötti különbségeket egy közbülső megoldással, a lojális viselkedéssel kezeli. Vagyis a saját és a másik érdekének együttes érvényesülése, egyensúlya érdekében aktuálisan követi a sajátjától eltérő erkölcsi szokásokat, normákat, jogszabályokat anélkül, hogy azokat elfogadná.

2. Az etológiai, szociobiológiai szövegekben, a „viselkedés” helyett gyakran

a „magatartás” (conduct) szó használatos. Ez a szóhasználat más tudományágakban is terjed. Első tekintetre ezek is szinonimáknak látszanak. A kontextusokból azonban fölsejlik egy fontos probléma. A viselkedés ugyanis ténylegesen megnyilvánuló, megvalósuló, észlelhető aktivitás. A szociális aktivitásnak azonban az a változata is lényeges, amely ténylegesen nem nyilvánul, nem valósul meg. Azokról a döntésekről van szó, amelyek a tényleges kivitelezést leblokkolják, gátolják, megakadályozzák. Az állatvilágban például a nőstényért folyó versengés a faj fennmaradását, alkalmazkodását szolgáló proszociális viselke-

Az erkölcsös viselkedés az adott közösség, társadalom által kialakított szokásoknak, normáknak megfelelő szociális viselkedés. Erkölcstelen a szokások, a normák megszegése. Egy szóban forgó csoport, társadalom szokásai, normái ellentétesek lehetnek más csoportok szokásaival, normáival, ennél fogva a viselkedés csak egy adott csoporton belül minősülhet erkölcsösnek, mely a másik csoport szokásait, normáit esetleg erkölcstelennek ítéli.

dés, ugyanis ennek köszönhetően a legéletképesebb hímeiktől származhatnak az utódok. Ez a versengés úgy működik, hogy az erőviszonyok egyértelművé válásakor a vesztes megadó jelet közvetít, ami a győztest a versengést abbahagyó döntésre kényszeríti. Ha ez a viselkedést blokkoló magatartás nem létezne, a versengés antiszociális lenne, a faj kiirtaná önmagát.

Az ember nyitottsága következtében nem rendelkezik a rendkívül sokféle versengési viselkedéséhez öröklött specifikus blokkoló döntési mechanizmusokkal, ami az emberi versengés mérhetetlen kreativitását teszi lehetővé, ugyanakkor az öröklött blokkoló mechanizmusok hiánya miatt a nyilvánvaló erőfölény, győzelem ellenére a versengést folytathatja: a gyöngébbet, a legyőzöttet megalázhathatja, kihasználhatja, rugdoshathatja, kínozhathatja, meg is ölheti. Hogy az ember ennek ellenére sem irtotta ki önmagát, az annak köszönhető, hogy szocializációval kivitelezést gátló (bár nem kényszerítően blokkoló) döntési komponenseket sajátít el. A kivitelezést gátló döntési komponensek működése eredményezi a proszociális (versengő) magatartást.

Talán nem szükséges indokolni a kivitelezést gátló döntési komponensek elsajátításának, az ilyen értelemben vett proszociális magatartás fejlesztésének a pedagógiai jelentőségét.

Végezetül tegyünk különbséget *szociális aktivitás* (működés, magatartás, viselkedés), *szociális kompetencia* (szociális motívumok, értékrend, továbbá szociális képességek, szokások, készségek, ismeretek, tudat) és *társadalmi értékrend, tudat*, valamint *implicit és explicit szociális értékrend, kompetencia, tudat* között (implicit: az aktivitás, a működés szabályai nem ismertek, nem tudatosultak, általában vagy csak a személy számára; *explicit*: az aktivitás, a működés szabályai ismertek, tudatosultak, esetleg írásban is rögzítettek).

3. Amikor például altruizmusról beszélünk, akkor az magában foglalja az altruisztikus viselkedést, magatartást, a pszichikum, a személyiség öröklött és tanult komponenseit, ezek működését, a szociális közeget, amelyben a személyiség megnyilvánul,

továbbá az altruizmusról feltárt és elsajátított ismereteket. Hasonló általános fogalom az egoizmus, az erkölcs, a szolidaritás és egy sor további, amelyek a szocialitás (sociality) fogalmkörébe tartoznak.

A *szocialitás* mindenféle szociális aktivitást, kompetenciát, szociális értékrendet, erkölcsöt, tudatot magában foglaló kategória. A szocialitás háromfokú értékskálája: az antiszocialitás, a lojalitás és a proszocialitás.

Az *antiszocialitás* a másik fél érdekeit figyelmen kívül hagyó, az önérdeket mindennek fölé helyező, az öröklött proszociális hajlamokkal ellentétes, az elfogadott proszociális erkölcsi szokásrendszert, értékrendet, jogrendet megszegő viselkedés, az ennek alapját képező személyiség: egyéni szociális értékrend, tudat (szokás-, motívum-, képesség-, készség- és ismeretrendszer), valamint a csoport, a társadalom antiszociális szokásrendszere, értékrendje, jogrendje, tudata (eszmerendszere, ideológiája).

A *lojalitás* olyan szociális aktivitás (működés, magatartás, viselkedés), annak egyéni, csoportbeli, társadalmi szokásrendszere, értékrendje, tudata, amely az önérdek érvényesítése, illetve a hátrányok, a szankciók elkerülése, csökkentése érdekében az egyén öröklött szociális hajlamaitól, saját szokásrendszerétől, erkölcsi értékrendjétől, tudatától eltérő elvárásokat, szabályokat követ, miáltal a másik fél érdekei is érvényesülhetnek.

A *proszocialitás* a proszociális hajlamokat követő, a másik fél érdekeit figyelembe vevő, az önérdek és a másik fél érdekeinek kölcsönös, arányos érvényesülését szolgáló, szükség szerint a másik felet segítő proszociális aktivitás (működés, magatartás, viselkedés), az ennek alapját képező személyiség: egyéni szociális, erkölcsi értékrend, tudat (szokás-, motívum-, képesség-, készség- és ismeretrendszer), valamint a csoport, a társadalom proszociális szokásrendszere, értékrendje, jogrendje, tudata (eszmerendszere, ideológiája).

A proszocialitás fejlődése és fejlesztése

Az előző forrástanulmányokban leírtaknak megfelelően *fejlődésen* a rendszerek

kreativitásának, adaptivitásának javulását szolgáló komplexitásnövekedést értjük, fejlesztésén pedig a fejlődés (elő)segítését. Az egyedfejlődés és a populációfejlődés (az evolúció) egymást feltételező kölcsönhatások eredménye. Pedagógiai szempontból a biológiai evolúciónak csak az eddigi eredményei, illetve azok ismerete hasznosítható, ezzel szemben a szociális (más szóval a kulturális) evolúció eddigi eredményeinek ismerete mellett a belátható várható fejlemények is fontosak, amelyek közül a kívánatosak kibontakozása elősegíthető, a veszélyes fejlemények érvényesülése elvileg megakadályozható (a kulturális evolúcióról lásd például *Bereczkei Tamás* fent hivatkozott könyvét).

A szociális evolúció kívánatos alakuláshoz számottevően hozzájárulhat a pedagógia, a nevelés is. Ezért a személyiségfejlődés eredményesebb segítése érdekében nemcsak a biológiai evolúció tényeit (a személyiség aktivitásának öröklött alapjait, komponensrendszerét) szükséges minél alaposabban ismernünk, figyelembe vennünk, nemcsak a személyiség egyedfejlődését kívánatos ismernünk, hanem a populáció és a személyiség kulturális evolúcióját is. A proszocialitás az emberi lét egyik alapvető feltétele és eszköze, ezért fejlődésének eredményesebb segítése érdekében az öröklött alapok (ezekről az első köztanulmány alatt már szót ejtettünk) és az egyedfejlődés mellett a proszocialitás kulturális evolúcióját is figyelembe vesszük.

A proszocialitás kulturális evolúcióját és egyedfejlődését

1. a proszocializáció,
2. a szociális kreativitás növekedése,
3. a proszocialitás hatókörének kiterjedése jellemzi.

Valamely csoportban, szervezetben, társadalomban a proszocialitás abban az esetben működhet, ha léteznek proszociális személyek, a populációk proszocializációja, szociális kreativitásuk növekedése, a proszocialitás hatókörének kiterjedése csak annak köszönhetően válik lehetővé, ha gyarapszik a proszociális személyek aránya, ha a kreativitás, a hatókör maga-

sabb szintje a kulturális evolúció eredményeként az egyes személyekben megjelenik és az ilyen személyek aránya növekszik. Az arányok növekedésének természetesen az is feltétele, hogy a szóban forgó populáció erkölcsi értékrendje, jogrendszere proszociális legyen, illetve ebbe az irányba változzon. Az ilyen erkölcsi értékrend és jogrend ugyanakkor feltétele és segítője az egyes emberek proszociális fejlődésének.

Am hiába létezik ilyen irott értékrend és jogrend, ha az emberekben nem alakult ki a proszociális szokás-, motívum-, valamint képesség- és készségrendszer, az emberek nem fognak aszerint élni. Ebből következően a nevelés a felnövekvő nemzedékek proszocializációjának segítése által hozzájárulhat a proszocialitás kulturális evolúciójához is.

1. Léteznek *antiszociális* személyek, csoportok, intézmények, rétegek, társadalmak, akik, illetve amelyek másokon élőködnek. Ezek csak addig létezhetnek, amíg van kiket kihasználniuk, kirabolniuk, megölniük, amíg léteznek, akik legalább az öröklött proszociális hajlamaik szerint élnek. Mivel az ember mind ez ideig még nem irtotta ki önmagát (ellenkezőleg: a legvirulensebb fajok közé tartozik), ezért feltételezhető, hogy az önzetlenség öröklött alapjai elég erősek ahhoz, hogy az ember az antiszociális személyek, értékrendek, jogrendek, ideológiák ellenére is helyreállítsa és az elviselhetőség korlátai között tartsa az önzés és az önzetlenség újból és újból felboruló egyensúlyát. Legalábbis a második évezred végéig ez így működött.

A csoportok, intézmények, társadalmak belső rendje, működése, az egymással kölcsönhatás alá kerülő populációk viszonya kényszerlojalitáson, illetve önkéntes lojalitáson alapul. Előbbi a különböző szintű diktatúrák, utóbbi a különböző fejlettségű demokráciák jellemzője. A *kényszerlojalitás*, a diktatúra az antiszocialitáshoz áll közelebb, de a kényszerrel gyakorlók önérdüküket követve általában nem veszélyeztetik a kiszolgáltatottak minimális létérdekeit. Az *önkéntes lojalitás*, a demokratikus

viszony az önérdékek megállapodásos egyensúlyán alapul.

A fentiek figyelembevételével az *egyén proszocializációja* azt jelenti, hogy bejáratódnak, megszilárdulnak az érzelmi kommunikáció öröklött proszociális komponensei, a proszociális hajlamok, kialakul a proszociális szokások rendszere, létrejön a proszociális minták, attitűdök, meggyőződések, ismeretek megfelelő készlete, kialakulnak és begyakorlódnak a proszociális képességek, készségek. Illetve azt jelenti, hogy az antiszociális érzelmi kommunikáció öröklött mechanizmusaira és az antiszociális hajlamokra gátló attitűdök, meggyőződések épülnek, az antiszociális szokások, attitűdök, minták, meggyőződések, ismeretek, képességek proszociális komponensek elsajátításával, folyamatos használatával gátlás alá kerülnek, közömbösülnek. Ha a feltételek lehetővé teszik, az egyén kiszabadul a kényszerlojalítás alól, illetve a kényszerítő személy az önkéntes lojalítás, a proszocialitás irányában alakul.

A *populációk proszocializációja* azt jelenti, hogy csökken az antiszociális, azaz a kényszerlojalítás személyek, továbbá növekszik az önként lojális, a proszociális személyek aránya. Sokan kételkednek abban, hogy a fenti értelemben vett proszocializációt illetően beszélhetünk-e kulturális evolúcióról? Szokásosabb (de szimplifikáló) szóhasználattal: „Az elmúlt évezredekben erkölceit tekintve nemesbedett-e az ember?” Erre nehéz válaszolni, mert sokféle erkölcsi értékrend létezett és létezik. Ami a proszocializációt, vagyis az önkéntes lojalítás és a proszocialitás irányában történő fokozatos haladást illeti, ez feltételezhető (erre vonatkozó példák alább olvashatók).

Akárhogy is van, még ha sziszifuszi erőlködésnek érezzük is, elsőrendű nevelési feladatnak kellene tekinteni a proszocializáció segítségét, és ennek megfelelő energiákat kellene összpontosítani erre a szakadatlanul ismétlődő feladatra.

2. A Személyiségfejlődés és nevelés. A fejlődésmodellek integrációjának lehetősége című forrástanulmányunkban (lásd a májusi számot) a kreativitásnövekedés

négyszintű hierarchikus modelljével ismerkedhetett meg az olvasó: a genetikus, a tapasztalati, az értelmező és az önértelmező szintekkel. Ez a *proszociális kreativitás növekedésére* is érvényes, ezért e helyen csak alkalmazó értelmezésre van szükség.

A *proszocialitás genetikus szintje* (mint az első köztescím alatt olvasható) az önzés és az önzetlenség, az egyéni érdek és a másik fél (a másik egyed, a csoport, a faj) érdekének öröklött egyensúlyával az egyén és a populáció túlélését, fejlődését, életminőségének megőrzését és javulását szolgálja. Mivel az emberben az önzés és az önzetlenség komponensei és komponenskészletei nyitottak és adaptívak, az egyes komponensek hatékonysága tanulással gyöngülhet, illetve fölerősödhet, a tanult komponensek korlátlanul gazdagíthatják az öröklött készleteket. Mindeközben az öröklött komponenskészletek relatív önállósága is megmarad.

Nem ismeretes annak a biológiai evolúciónak a folyamata, amelynek eredményeként az ember elődeiben a szociális viselkedés kényszerpályás mechanizmusairól (fixed action patterns) fokozatosan leváltak a kényszerű kivitelezés „lépései” és a döntések öröklött alapjait képező motívumokká (szükségletekké, hajlamokká) alakultak, amelyek a feltételeknek megfelelően sokféle kivitelezést tesznek lehetővé. (Az önzés öröklött motívumai a biológiai szükségletek mellett például a szabadságvágy, továbbá a birtoklási, a területvédő és az önvédelmi hajlam. Az önzetlenség hajlamai például a gondozás, az ajándékozás.) Ez a nyitottság a kivitelezést illetően a tanuláshoz köszönhetően korlátlan kreativitást, változatosságot tesz lehetővé. Ugyanakkor az öröklött szociális motívumok — mint már többször említettük — adaptívak is, vagyis működésük tanulással csökkenthető, illetve fölerősíthető. Egy szóval az ember szociális aktivitása genetikus szinten is — vagyis amikor az aktivitás meghatározó módon az öröklött komponensek alapján valósul meg — rendkívül kreatív, adaptív. És mivel nincsenek öröklötten kényszerpályás szociális mechanizmusok, sem az antiszociális blokkolása,

sem a proszociális viselkedés kényszerű kivitelezése nem működik, ennek következtében a feltételektől függően az önzés és az önzetlenség öröklött egyensúlya időlegesen felborulhat. Sőt, mindkét fél érdekével ellentétben, „értelmetlen” szociális aktivitás is létrejöhet.

Az öröklött adaptivitásnak köszönhetően feltehetően sok tízezer évvel ezelőtt zajlott le az a kulturális evolúció, amelynek következtében az öröklött szociális komponenseket nemcsak kiegészítették a tapasztalatilag elsajátított komponensek (szociális szokások, attitűdök, hitek, készségek), hanem ezek rendszerré válva meghatározó szerepet tölthettek be a szociális aktivitásban. Megszülethetett a tapasztalati szintű szociális személyiség és csoportkultúra, azon belül a *tapasztalati szintű proszocialitás*. Mivel a tapasztalati szintű proszocialitás tanulás, proszocializáció eredménye, a feltételektől és a véletlenektől függően nagyon sokféle változat vált lehetővé, de csak az önzés és az önzetlenség öröklött egyensúlyának keretein belül. Időlegesen, egyes személyekben, populációkban viszonylag tartósan is fölborulhat ez az egyensúly, meghatározóvá válhat az antiszocialitás, de belátható, hogy a tanult antiszocialitás végleges elterjedése fajunk kipusztulását vonná maga után. Mind ez ideig nem ez történt, hanem az öröklött szociális komponensrendszernek köszönhetően azok a személyek és csoportok, amelyekben a tanult antiszocialitás túlsúlyra jutott, vagy lojalizálódtak, vagy marginalizálódtak, vagy elpusztultak, illetve felbomlottak. A proszocialitás tapasztalati szintje a spontán szocializáció és a nevelés eredményeként alakul ki. Századunkban folyamatosan csökken a spontán proszocializáció hatása,

gyarapodik az antiszociális személyek és csoportok aránya.

Az intézményes nevelés általában nem működött olyan szociális közeget, amely számottevően hozzájárulhatna a tapasztalati szintű proszocializációhoz. Ezen a helyzeten elvileg változtatni lehetne, ha alapvető feladatként kezelnék a tapasztalati szintű proszocializáció segítését. Ez szükséges, sőt nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a proszocializáció eredményesebb legyen, de nem elégséges. Ezen túlmenően ki kell használni a szociális kre-

ativitás magasabb szintjeiben – továbbá a proszocialitás hatókörének növekedésében – rejlő lehetőségeket is.

Ha a tapasztalati szintű proszocialitás kialakulás sok tízezer évvel ezelőtt mehetett végbe, az értelmező proszocialitás megszületését eredményező kulturális evolúció feltehetően sok ezer évvel ezelőtt kezdődött a szociális viselkedés előíró szabályainak szájnyomással terjedő,

Létrejöttek a szociális aktivitás részletes szabályrendszerei, törvénytárai, amelyek előírták, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni, hogyan szabad és hogyan nem szabad viselkedni. Az explicit előíró szabályok a szociális kölcsönhatások következményeinek megfigyelései alapján születtek, vagyis a szociális rendszer-viselkedések kezdeti értelmezésének tekinthetők.

fennmaradó szóbeli megfogalmazásával, majd három-négyezer évvel ezelőtt az írásbeliségnek köszönhető megszilárdulásával. Létrejöttek a szociális aktivitás részletes szabályrendszerei, törvénytárai, amelyek előírták, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni, hogyan szabad és hogyan nem szabad viselkedni. *Az explicit előíró szabályok a szociális kölcsönhatások következményeinek megfigyelései alapján születtek, vagyis a szociális rendszer-viselkedések kezdeti értelmezésének tekinthetők.* A szociális aktivitás szabályainak és a hozzájuk rendelt várható szankcióknak a megfogalmazása lehetővé tette, hogy ne csak utánzással, mintakövetéssel, megtapasztalással lehessen elsajátítani a kialakult szokásrendszernek megfelelő

magatartást, viselkedést, hanem az explicit előíró szabály megtanulása és elfogadása, a várható szankciók ismerete által is.

Ennek köszönhetően egy harmadik viselkedésszabályozó rendszer született, amely az öröklött és a tapasztalati (implicit) komponensrendszerre ráépülve fejti ki a hatását. A nyelvi szint közvettségének és az előrevetített következményeknek köszönhetően kialakulhatott a tapasztalati kötöttségektől megszabaduló szociális aktivitás eszményinek tekintett erkölcsi értékrendje, normarendszere. Az értelmező proszocialitást eredményező kulturális evolúció gyökeres változásokat, gyorsuló fejlődést eredményezett az emberi populációk életében. Ugyanakkor antiszociális szabályok, eszmék, értékrendek kialakulása is lehetővé vált. Továbbá nagyon sokféle értékrend, eszme, ideológia jött létre. A különböző értékrendek, eszmék, ideológiák, világnézetek szakadatlan – a létérdekek szempontjából gyakran értelmetlen – konfliktusok, antiszociális aktivitások forrásává váltak.

Az előíró szabályrendszer, az erkölcsi értékrend, normarendszer, jogrendszer, a hozzájuk rendelt szankciók, az ideológiák, eszmék megismerése, elsajátítása és elfogadtatása érdekében megszületett a verbális szocializáció, a verbális nevelés szükséglete, lehetősége és intézményrendszere. Valamely konkrét viselkedési szabályrendszer, erkölcsi értékrend, normarendszer, ideológia tanításának szükségességét csak az utóbbi évszázadokban kezdték megkérdőjelezni. A szekularizálódó iskolarendszerekben széleskörűen elterjedt az előíró viselkedési, erkölcsi szabályrendszerek, szankciórendszerek tanításának, elfogadtatásának mellőzése, miközben a tapasztalati szintű proszocializáció eredményessége is csökken.

Kérdés, hogyan lehetne átmenteni a kulturális evolúció hatalmas vívmányát: az értelmező szintű proszocialitást. Hogyan lehetne megoldani a sokféle vallás, a gombamód szaporodó szekták egymással vetélkedő erkölcsi értékrendjeire is tekintettel lévő, a szekularizált nevelés intézményeiben megvalósuló értelmező szintű proszo-

cializációt. Továbbá: hogyan lehetne elősegíteni, hogy a proszocialitás öröklött, tapasztalati és értelmező szintje közötti összhang javuljon.

A proszocialitás önértelmező szintje azt jelenti, hogy nemcsak a szociális aktivitások következményeit értelmezzük, aminek alapján előíró szabályokat fogalmazhatunk, hanem az aktivitás létrejöttéért és lebonyolításáért felelős működéseket és az e működéseket „megvalósító” alrendszereket is ismerjük. Ezeket az ismereteket önmagunkra vonatkoztatva képesek vagyunk szociális aktivitásunk szabályozásában hasznosítani. Vagyis ismerjük az öröklött szociális, azon belül a proszociális komponensrendszer, illetve az egyes komponensek sajátosságait, funkcióit, működését, szerepét a viselkedés szabályozásában. Továbbá ismerjük a tapasztalati szintű proszocialitás komponensrendszerét, komponensfajtaát (a szociális szokásokat, mintákat, attitűdöket, meggyőződéseket, hiteket, képességeket, készségeket, ismereteket), azok funkcióit és működését, szerepét a szociális aktivitás szabályozásában. Végül ismerjük a szociális aktivitást előíró szabályrendszerek funkcióját, szerepét az egyének és a populációk életében, fejlődésében, és ismerjük e szabályrendszerek történelmi alakulását, a legfontosabb szabályrendszereket, erkölcsi értékrendeket és azok hasonlóságait, illetve a köztük levő különbségeket. Ezek az ismeretek önmagunkra vonatkoztatva lehetővé teszik egy negyedik, önreflektív proszociális szabályozási rendszer kiépülését (az önreflexió evolúcióját lásd az előző számban megjelent forrástanulmányunkban), amely az alsóbb szintek ismeretének köszönhetően elősegítheti a szintek közötti jobb összhangot, a másik fél specifikus tapasztalati komponensrendszerének, specifikus előíró szabályrendszerének, specifikus szociális tudatának jobb megértését, a saját proszociális aktivitás ennek megfelelő szabályozását. Végül lehetővé teheti annak belátását, szilárd meggyőződéssé alakulását is, hogy hosszabb távon mind önmagunknak, mind a másik félnek, illetve a

populációknak a fentiek értelmében vett proszociális aktivitás az előnyös.

A különböző embertudományok és társadalomtudományok távolról sem tárták még föl mindezeket az egzisztenciális jelentőségű ismereteket, de ma már sok mindent kínálnak a fentiekben jelzett „kíván-ságlistából”. A proszocialitással kapcsolatos – már ma is hozzáférhető – ismeretek lehetővé teszik a pedagógiai célú összeválogatást és integrálást, elsajátíthatóvá alakítást, amelynek alapján megkezdődhet a proszocialitás önértelmező szintjének kialakulása, az ilyen személyiségek arányának növekedése.

3. A proszocialitás hatókörének kiterjedése azt jelenti, hogy a kulturális evolúció eredményeként a proszocialitás fokozatosan érvényesül az emberi nem egyre nagyobb köreiből: a szülő-gyermek viszonyban, a családban, a csoportban, a törzsben, törzsszövetségben, a városállamokban, a birodalmokban, országokban,

etnikumokban, nemzetiségekben, nemzetekben, régiókban és az emberi nem egészében.

Az emberek és elődeik sok tízezer éven át mintegy harminc-hatvan fős csoporttársadalomban éltek. Ezen belül az anya és gyermeke, valamint a közvetlen rokonok között természetesen jobban érvényesült a proszocialitás, de a csoport valamennyi tagja állandó személyes kapcsolatban lehetett egymással, mert létük egymástól függött. Ennek következtében teljes körű tapasztalati szocializáció valósulhatott meg, a csoportkultúra minden csoport-

tagba beépült s összetartó erőt képviselt, amelynek a szociális funkciója a belső konfliktusok kezelése és a külső fenyegetések, támadások elhárítása volt. Mivel az ember öröklött szociális komponensei és komponensrendszerei nyitottak, adaptívak, az egyes személyek a szokásostól eltérően is viselkedhettek. Ha ez előnyösnek bizonyult, a csoportban elterjedhetett, a csoportkultúra elemévé válhatott. A proszocialitás a csoport valamennyi tagjára kiterjedt. Ennek az adaptivitásnak az a következménye, hogy az egyes csoporttársadalmak kulturái egymástól különbözni kezdtek, a csoportok egymástól elszigetelődtek, illetve szemben álltak egymással, alig volt átjárás közöttük.

Ismert civilizációs, kulturális változások következtében úgy tíz-tizenötezer évvel ezelőtt megnövekedett a csoporttársadalmak érintkezése: hordák, klánok, törzsek, városok, majd birodalmak születtek, vagyis a kulturális evolúció egyik legjelentősebb fejleményeként létrejöttek a tömegtársadalmak. A tömegtársadalmak kohéziójához már nem volt elég a személyes kölcsönhatáson alapuló tapasztalati szocializáció. Verbalizált előíró szabályok, hozzárendelt szankciók, ideológiák, vallások kellettek ahhoz, hogy több száz, illetve sok ezer embert összetartó populációk jöjjenek létre és maradjanak fenn.

Ismert civilizációs, kulturális változások következtében úgy tíz-tizenötezer évvel ezelőtt megnövekedett a csoporttársadalmak érintkezése: hordák, klánok, törzsek, városok, majd birodalmak születtek, vagyis a kulturális evolúció egyik legjelentősebb fejleményeként létrejöttek a tömegtársadalmak. A tömegtársadalmak kohéziójához már nem volt elég a személyes kölcsönhatáson alapuló tapasztalati szocializáció. Verbalizált előíró szabályok, hozzárendelt szankciók, ideológiák, vallások kellettek ahhoz, hogy több száz, illetve sok ezer embert összetartó populációk jöjjenek létre és maradjanak fenn.

Ismert civilizációs, kulturális változások következtében úgy tíz-tizenötezer évvel ezelőtt megnövekedett a csoporttársadalmak érintkezése: hordák, klánok, törzsek, városok, majd birodalmak születtek, vagyis a kulturális evolúció

egyik legjelentősebb fejleményeként létrejöttek a tömegtársadalmak. A tömegtársadalmak kohéziójához már nem volt elég a személyes kölcsönhatáson alapuló tapasztalati szocializáció. Verbalizált előíró szabályok, hozzárendelt szankciók, ideológiák, vallások kellettek ahhoz, hogy több száz, illetve sok ezer embert összetartó populációk jöjjenek létre és maradjanak fenn. A tömegtársadalmak nagyobb létbiztonságot, jobb életminőséget, és védettséget nyújtottak a tagjaiknak, vagyis a csoporttársadalmakhoz képest lazább és közvetet- tebb proszocialitást működtettek. Eközben

megmaradt a család, a nagycsalád szoros kötődési hálójára, erős szocializáló hatása, közvetlen proszocialitása. A közvetlen és a közvetett proszocialitás együttes érvényesülése lényeges előrehaladásnak minősíthető. Az olvasó bizonyára emlékezetébe idézte már az értelmező proszocialitás kreativitási szintjét és összekapcsolta a tömegtársadalmak kohéziós erejét adó verbalizált előíró szabályrendszerekkel. Ezek tették lehetővé a belső konfliktusok kezelését és a külső veszélyekkel, támadásokkal szembeni közös fellépést. A csoporttársadalmak közti szembenállás a tömegtársadalmak közti szembenállássá, különböző konfliktusokká, háborúkká alakult. És ez az állapot mind a mai napig fennáll.

Századunkban az történik, hogy csökken a család szocializáló hatása. Az előíró szociális szabályrendszerek, erkölcsi értékrendek kohéziós ereje is fogyatkozik. Sokféle értékrend él együtt, ezek egymást gyöngítve, fellazítva rombolják a társadalmak proszocializációs hatásrendszerét. Ugyanakkor hatalmas és hatékony proszociális intézményrendszerek jöttek létre (egészségügy, közoktatási rendszerek, nyugdíjrendszer, a segélyek és az önkéntes segítség sokféle szervezete és hasonló). Vagyis nem állítható, hogy a proszocialitás kiterjedésének, növekedésének nem lennének nyilvánvaló jelei, bizonyítékai. Az antiszocialitás elburjánzása és a civilizációs folyamatok kibontakozása az emberi faj létét fenyegeti. A tömegtársadalmak belső problémái és egymással való szembenállása világhatalomtrófiával fenyeget, folyamatosan kirobbanó helyi háborúkat okoz.

A fentebb felidézett ismeretek azt a célt szolgálják, hogy jobban érthetővé váljon a proszocialitás hatókörének újabb kiterjedése, a proszocialitás kulturális evolúciójának újabb kibontakozó szakasza, az alakulófélben lévő *globális proszocialitás*. Ez azt jelenti, hogy a személyközi, továbbá a csoporton belüli és a csoportok közötti proszocialitás kiterjeszkedik a társadal-

mak közötti viszonyokra is. Mindennek létrejötte és szaporodnak a nemzetközi szervezetei. Globális proszociális célokat szolgál például az Egészségügyi Világszervezet, az UNESCO, az ENSZ és sok más nemzetközi szervezet, mint például a Vöröskereszt. Megkezdődött a globális proszocialitás szabályrendszerének törvénybe foglalása (lásd például az emberi jogok deklarációját, amelyet egyre több állam iktat törvénybe). Nyilvánvaló, hogy a globális proszociális értékrend a fentiekben kifejtett értelemben nagyon sokféle speciális értékrend létét feltételezi és teszi lehetővé, de szemben áll mindenféle antiszociális értékrenddel. Amint a globalizálódó társadalom csak akkor lehet életképes, ha a kisközösségek, az etnikumok, a nemzetiségek, a nemzetek, az országok, a régiók globális hierarchiába tagolódó önállósága fennmarad, megerősödik, hasonlóképpen a globális proszociális értékrend is csak akkor jöhet létre és válhat életképesé, ha minden olyan szociális értékrend fennmaradását, érvényesülését lehetővé teszi, elősegíti, amely nem áll ellentétben a proszocialitással, azaz nem antiszociális.

A pedagógia, a nevelés számára mind-ebből az a feladat adódik, hogy a személyközi szociális kölcsönhatásokban, a kisközösségekben, az etnikumok, a nemzetiségek, a nemzetek, az országok működésében és a közöttük lévő szociális kölcsönhatásokban érvényesülő, érvényesítendő tapasztalati, értelmező és önértelmező proszociális értékrend megismerését, elsajátítását és elfogadását elősegítse. Ez minden eddigi nevelési célnél, feladatnál komplexebbnek, nehezebbnek ígérkezik, de nincs más választásunk, ha túl akarjuk élni a speciális értékrendek fölbomlásából, rivalizálásából, az antiszocialitás elburjánzásából, a társadalmak szembenállásából, a globalizációból fakadó fenyegető veszélyeket. Ezek elhárításához a nevelés is hozzájárulhat.

Nagy József